

Μαρία Καλογεράκη

Ενδοαστικές μετακινήσεις και μεταβολές του αστικού χώρου στο μεταπολεμικό Ηράκλειο

ABSTRACT

The proposal concerns the postwar urban sprawl of Heraklion through transactions in the period 1945-1960 involving property inside and outside the walls of Heraklion. The expansion of the urban city limits is investigated as a result of the tendency of citizens to invest in real estate in areas outside the walls, mainly from the 1950s onwards, with a deeper desire to settle in a more comfortable space and with subsequent final movement of citizens to new areas, thereby increasing the postwar urban area of Heraklion.

The paper refers to the period from 1945, the first year after the liberation of the city of Heraklion from German occupation, until the early 1960s, accompanied by a comparative study of the temporal phases from 1945 to 1950 and from 1951 to 1960. From this it emerges that gradually, within the first period, the perception of the urban installation sites changed, resulting in the creation of new residential areas in the second phase, beyond the Venetian walls of the city, which had delimited urban Heraklion until the Second World War.

The tendency for citizens to settle in new areas beyond the walls defined and legitimized both master plans of 1936 and 1958. The first included in the city plan some of the areas outside the walls which had already started to be inhabited by the interwar period, while the 1958 master plan included still more areas outside the walls, where citizens already living in Heraklion had begun to invest from the early 1950s onwards.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: μεταπολεμικό Ηράκλειο Κρήτης, Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, αστική διάχυση, αστικός χώρος, αγοραπωλησίες, δεκαετία 1950-1960, μεταπολεμική Ανασυγκρότηση, Ανοικοδόμηση, οικονομική ανάπτυξη

Όταν στις αρχές Οκτωβρίου του 1944 η γερμανική Κατοχή είχε πια λήξει για την Ελλάδα, η χώρα έμπαινε σε μια νέα φάση για την ιστορία της. Για την Κρήτη, η οποία δεν επλήγη από την εμφύλια διαμάχη σε αντίθεση με την ηπειρωτική Ελλάδα, είχε έρθει η ώρα για την αποκατάσταση της καθημερινής ζωής μετά από μια μακρά περίοδο υποδούλωσης, καταπίεσης και καταστροφών. Η 11η Οκτωβρίου του 1944 ήταν η ημέρα της απελευθέρωσης για την πόλη του Ηρακλείου. Σε λίγο στην Κρήτη θα ξεκινούσε η νέα περίοδος ανάκαμψης για όλο το νησί και τους κατοίκους του, η περίοδος της Ανασυγκρότησης και της ανάπτυξης της οικονομίας της.

Στην πόλη του Ηρακλείου από τις 9402 οικοδομές, που είχαν καταγραφεί στην απογραφή των κατεστραμμένων οικοδομών του 1946,¹ οι 1954 καταστράφηκαν ολοκληρωτικά με

¹ Υφυπουργείο Ανοικοδομήσεως, *Πίνακες καταστροφών Οικοδομών της Ελλάδος*, Αθήνα, 1946, 95, Αρχείο Κ.Α. Δοξιάδη, Α/Α 28643.

αποτέλεσμα το ποσοστό των καταστροφών στο σύνολο των οικοδομών να φτάνει το 20%. Από τις 23 έως τις 28 Μαΐου 1941 το Ηράκλειο δέχτηκε σφοδρή επίθεση από τα γερμανικά βομβαρδιστικά. Η πόλη βομβαρδίστηκε κατά μήκος του Σταυρού, δηλαδή στους δρόμους Δικαιοσύνης και Λεωφόρο Ανδρέα και Μαρίας Καλοκαιρινού από ανατολικά προς δυτικά και από βορρά προς νότο στις οδούς Μαρτύρων 25ης Αυγούστου και 1821, καθώς και στην παράλληλή της οδό, την 1866. Οι δρόμοι αυτοί, που σχημάτιζαν ένα σταυροδρόμι, αποτελούσαν τους πιο εμπορικούς δρόμους της πόλης και κυρίως το οικονομικό και διοικητικό κέντρο της.²

Στους όμορους οικισμούς, που ανήκαν στον Δήμο Ηρακλείου, σημειώθηκαν αρκετές καταστροφές οικοδομών. Οι οικισμοί Μπεντεβή και Νέας Αλικαρνασσοú υπέστησαν τις περισσότερες καταστροφές οικοδομών με ποσοστά 32% και 54% αντιστοίχως.³ Λιγότερες καταστροφές καταγράφηκαν στον οικισμό Μακρύ Τοίχος με ποσοστό 17%, καθώς και στην περιοχή Τεκέ με καταστραμμένες οικοδομές κατά 8% του συνόλου των οικοδομών. Επίσης, η Νέα Φορτέτσα καταστράφηκε σε ποσοστό 7% και, τέλος, σε ποσοστό 5% καταστράφηκε η περιοχή Άγιος Ιωάννης.⁴ Συνεπώς το Ηράκλειο υπέστη τις περισσότερες ζημιές κυρίως στο κέντρο του, το οποίο σαφώς αποδυναμώθηκε, δεν ισοπεδώθηκε όμως.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού είχε καταφύγει στην ύπαιθρο, ενώ όσοι είχαν παραμείνει στην πόλη σιτίζονταν με δελτίο. Με τον έλεγχο των μετακινήσεων από και προς την πόλη, όπως και με τον απόλυτο έλεγχο του χώρου και του πληθυσμού, οι γερμανικές δυνάμεις κατοχής πέτυχαν να διακόψουν τη σχέση που υπήρχε ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρό της, πάνω στην οποία βασιζόταν η οικονομία της πόλης του Ηρακλείου,⁵ με αποτέλεσμα να δημιουργήσουν δύσκολες συνθήκες επιβίωσης στο εσωτερικό της πόλης.

Οι πρώτες ενέργειες μετά την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων αφορούσαν κυρίως την αντιμετώπιση ζωτικών προβλημάτων των πληγέντων του πολέμου. Σημαντική ανακουφιστική βοήθεια προσέφεραν αμέσως μετά τη λήξη της γερμανικής κατοχής η βρετανική αποστολή ML,⁶ η αμερικανική οργάνωση UNRRA και αργότερα η AMAG (American Mission For Aid to Greece). Με την εξωτερική βοήθεια των οργανώσεων αυτών επιτεύχθηκε σε μεγάλο βαθμό η ανακούφιση του λαού από την πείνα και την έλλειψη βασικών ειδών διαβίωσης, με αποτέλεσμα γρήγορα οι άνθρωποι να ξαναβρούν τους ρυθμούς στην καθημερινή τους ζωή και να επανέλθουν στις προπολεμικές ασχολίες τους.

² Λ. Σταρίδα (2013), *Υπήρχε μια πόλη ... Συνοικίες – Δρόμοι – Πλατείες του Μεγάλου Κάστρου*, Ηράκλειο, Ίτανος, 46-48.

³ Το μεγάλο ποσοστό καταστροφών που σημειώθηκε στον συγκεκριμένο οικισμό οφείλεται στο ότι γειτνίαζε με το αεροδρόμιο και χρησιμοποιήθηκε ως χώρος εγκατάστασης στρατιωτικών μονάδων. Επιπλέον οι κάτοικοί του, που ήταν πρόσφυγες μικρασιάτες, είχαν αναγκαστεί για τον λόγο αυτό να τον εγκαταλείψουν και να ξαναζήσουν ως πρόσφυγες σε χωριά της Κρήτης (Λένα Τζεδάκη-Αποστολάκη [2000], «Μικρασιάτες πρόσφυγες στο Ηράκλειο, το παράδειγμα της Ν. Αλικαρνασσοú», *Πεπραγμένα Η΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ2, Ηράκλειο, EKIM, 99-115).

⁴ Υφυπουργείο Ανοικοδομήσεως, *Πίνακες καταστροφών Οικοδομών της Ελλάδος*, Αθήνα, 1946, 95, Αρχείο Κ.Δ. Δοξιάδη, Α/α28643.

⁵ Π. Λάμπρου (2012), «Πόλεις σε κρίση. Το Ηράκλειο στην κατοχική δίνη», στο *Μέρες του '43, Η καθημερινή ζωή στην κατοχική Κρήτη*, Πεπραγμένα Επιστημονικού Συμποσίου, Ηράκλειο, EKIM, 261-274.

⁶ Η ML διαχειριζόταν τα εισαγόμενα προϊόντα που κατέφθαναν στην Ελλάδα, όχι μόνο από την Αμερική αλλά και από τον Καναδά και τη Βρετανία.

Από το 1947 άρχισαν να πραγματοποιούνται στο Ηράκλειο έργα που αφορούσαν την αποκατάσταση των καταστροφών του πολέμου με την οικονομική βοήθεια του Σχεδίου Μάρσαλ. Αυτά αφορούσαν κυρίως την άμεση επιδιόρθωση ζημιών σε κτήρια, στο λιμάνι⁷ και στο αεροδρόμιο του Ηρακλείου (περιελάμβαναν κυρίως επεκτάσεις και βελτιώσεις των υποδομών τους), αλλά και σε έργα που αποσκοπούσαν στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στην πόλη (όπως έργα οδοποιίας, διανοίξεις δρόμων, διαπλατύνσεις ήδη υπαρχόντων, έργα ύδρευσης και αποχέτευσης, έργα ηλεκτροφωτισμού της πόλης και των νοικοκυριών και έργα εξωραϊστικά). Με τα έργα αυτά η πόλη επανήλθε σχετικά γρήγορα στους προπολεμικούς της ρυθμούς.⁸

Κατά την περίοδο 1945-1960, όμως, παράλληλα με τα έργα της Ανασυγκρότησης που εκτελούνταν, σημειώθηκαν αρκετές αλλαγές στην πόλη και στο αστικό της περιβάλλον.

Όταν αναφερόμαστε στο Ηράκλειο των πρώτων ετών μετά τη λήξη της γερμανικής Κατοχής ουσιαστικά εννοούμε την εντός των τειχών πόλη, αφού τα προάστια εκτός των τειχών ήταν σχεδόν εντελώς αδόμητα. Μέσα στα τείχη η πόλη ήταν οργανωμένη κατά συνοικίες. Αυτές διατηρούσαν σε μεγάλο βαθμό τη μορφή που είχαν από την οθωμανική εποχή και επιπλέον, σχεδόν όλες διατηρούσαν και την τουρκική ονομασία τους. Εκτός των τειχών είχαν αναπτυχθεί συνοικισμοί μικρασιατών, όπως ήταν ο Κρατικός Συνοικισμός, οι προσφυγικοί συνοικισμοί Νέα Βρύουλα (ή Κατσαμπάς), Νέες Κλαζομενές (αργότερα Ατσαλένιο), η περιοχή του Μπρούμη (ή Δειλινά), οι Πατέλες, τα Καμίνια και η παλαιά και νέα Φορτέτσα, στη νότια πλευρά του Ηρακλείου. Έτσι λοιπόν, το 1945, το Ηράκλειο κατοικείτο σε ορισμένα σημεία του εκτός των τειχών, η πλειονότητα όμως των κατοίκων εκτός των τειχών ήταν πρόσφυγες που είχαν προσωρινά εγκατασταθεί στις περιοχές αυτές μετά τον ερχομό τους από τη Μικρά Ασία.⁹

Εκτός από αυτές τις περιοχές (εκτός από αυτούς τους μικρασιατικούς συνοικισμούς), έξω από τα τείχη, το 1945, κατοικούνταν ακόμη οι περιοχές Πόρος, η περιοχή της Ακ Τάμπια (Ανάληψη), η περιοχή των Ανεμομύλων (δυτικά, έξω από τη Χανιώπορτα) και βορειοδυτικά η περιοχή Τάλως. Τα προάστια αυτά μάλιστα είχαν συμπεριληφθεί στο ρυθμιστικό πολεοδομικό σχέδιο του 1936 και αποτελούσαν ζώνες αστικής εγκατάστασης. Σε αυτές κατοικούσαν ήδη από την προπολεμική εποχή άνθρωποι, οι οποίοι είχαν προέλθει κυρίως από την επαρχία του Ηρακλείου, από την ενδοχώρα του νησιού.

Από τη μελέτη των αγοραπωλησιών της περιόδου 1945-1949 που αφορούσαν την πόλη του Ηρακλείου και την ευρύτερη περιοχή του παρατηρείται η τάση των αγοραστών για επανεγκατάσταση στις εντός των τειχών περιοχές.

⁷ Το λιμάνι του Ηρακλείου, όπως και άλλα λιμάνια της χώρας, ήταν στις προτεραιότητες του προγράμματος Ανασυγκρότησης λόγω του ιδιαίτερου ρόλου τους στην αποστολή και διακίνηση της αμερικανικής βοήθειας (κυρίως των εισαγόμενων προϊόντων και εφοδίων εξωτερικού). Η σημασία των επιτιμμένων κέντρων άλλαζε ανάλογα με τις ανάγκες της κάθε περιοχής που εξυπηρετούσαν. Βλ. στο Υπουργείο Συντονισμού, *Η Ελλάς αγωνίζεται διά την ανόρθωσίν της, Οκτώβριος 1947*, και Ειδική Οικονομική Αποστολή, *Το Σχέδιον Μάρσαλ στην Ελλάδα: ο πλήρης απολογισμός της βοήθειας του σχεδίου Μάρσαλ προς την Ελλάδα, Ιούλιος 1948-Ιανουάριος 1952*.

⁸ Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 η πόλη είχε επανέλθει στους προπολεμικούς της ρυθμούς. Αυτό φαίνεται από τα εξής: το λιμάνι ξαναλειτούργησε και αύξησε τις εισαγωγές και εξαγωγές του, η βιομηχανική ζωή ξαναλειτούργησε ελεύθερα, οι άνθρωποι επέστρεψαν στις δουλειές τους, κλπ. Κύρια πηγή μαρτυριών ο τοπικός τύπος της εποχής (η εφ. *Πατρίς* άρχισε να εκδίδεται το 1946).

⁹ Ευγενία Λαγουδάκη (2009), *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, Ηράκλειο, Δοκιμάκης, 144-177.

Εικ. 1. Κατοικίες (με κόκκινο χρώμα) και εμπορικά ακίνητα (με μπλε χρώμα) που έγιναν αντικείμενο αγοραπωλησιών από το 1945 ως το 1949 (επεξεργασία Google maps).

Το μεγαλύτερο ποσοστό των αγοραπωλησιών αφορά κατοικίες και πολύ λιγότερο εμπορικά ακίνητα. Οι κατοικίες που πωλούνται βρίσκονται στις παραδοσιακές συνοικίες εντός των τειχών της πόλης και χαρακτηρίζονταν στην πλειονότητά τους ως βομβόπληκτες, οι οποίες παρουσίαζαν πολλές ζημιές. Παρατηρείται, λοιπόν, η επιθυμία των ανθρώπων, ακόμη και μετά την αποκατάσταση της ειρήνης, για κατοίκηση στο ίδιο αστικό περιβάλλον που υπήρχε προπολεμικά, χωρίς να παρατηρείται ακόμη κάποια αλλαγή στον τρόπο ζωής και λειτουργίας της πόλης. Ένας μικρός αριθμός κατοικιών, που έγινε αντικείμενο αγοραπωλησιών στο εξωτερικό των τειχών, βρισκόταν σε περιοχές που ήταν ήδη δομημένες, όπως οι περιοχές που προαναφέρθηκαν, με αποτέλεσμα να μην έχει μεταβληθεί το αστικό τοπίο της πόλης από την προπολεμική εποχή. Σε κάθε περίπτωση πάντως, κατά την περίοδο 1945-1949, η προέλευση των αγοραστών κατοικιών είναι ως επί το πλείστον το Ηράκλειο και σε ποσοστό αμελητέο η επαρχία.

Συγχρόνως, αλλά χωρίς μεγάλη σημασία, παρατηρείται και μια τάση για αγορά οικοπέδων κατά την πρώτη αυτή μεταπολεμική περίοδο.

Η τάση αυτή εντοπίζεται κυρίως στην ανατολική πλευρά της εκτός των τειχών ευρύτερης περιοχής του Ηρακλείου. Οι αγοραστές οικοπέδων προέρχονται σε μεγαλύτερο ποσοστό –απ’ ότι συνέβαινε με τις κατοικίες– από την επαρχία. Η πιο δημοφιλής περιοχή αγοράς οικοπέδων ήταν η περιοχή των Πατελών, λιγότερο η περιοχή της Τρυπητής και του Πόρου,

Εικ. 2. Ακίνητα (οικόπεδα και αγροτεμάχια) εκτός των τειχών που έγιναν αντικείμενο αγοραπωλησιών κατά την περίοδο 1945-1949 (επεξεργασία Google maps).

ακόμη η Χρυσοπηγή και ακόμη λιγότερο η ευρύτερη περιοχή του Τοπ Αλτί Ηρακλείου. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που παρατηρείται τη συγκεκριμένη περίοδο στις αγροτικές αυτές περιοχές, είναι η κατάτμηση μεγάλης αγροτικής περιουσίας σε μικρότερα κομμάτια, τα οποία πωλούνταν ως οικόπεδα των 100 έως 300 τετραγωνικών μέτρων κυρίως, γεγονός που καταδεικνύει την τάση για οικοπεδοποίηση μεγάλων αγροτικών εκτάσεων στην ευρύτερη εκτός των τειχών περιοχή του Ηρακλείου.

Η τακτική αυτή παρατηρείται κατά τη μεταπολεμική περίοδο και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Οι ιδιοκτήτες μεγάλων αγροτικών εκτάσεων στις παρυφές των πόλεων, τις εκποιούσαν με τη μορφή αγροτεμαχίων μικρότερου μεγέθους και σε χαμηλές τιμές, ώστε οι υποψήφιοι αγοραστές (ακόμη και χαμηλών εισοδημάτων) να μπορέσουν να τα αποκτήσουν. Οι μελλοντικοί ιδιοκτήτες τους με αυτόν τον τρόπο υποκαθιστούσαν πιθανότατα το αγροτικό εισόδημά τους (το οποίο μειωνόταν ή χανόταν λόγω της χαμηλής ακόμη παραγωγικότητας των αγροτικών περιουσιών τους), ενώ η γη αυτή εντασσόταν στην αγορά αστικών ακινήτων χωρίς να έχουν κατασκευαστεί οι απαραίτητες υποδομές στις περιοχές των εκτάσεων αυτών. Η πρακτική αυτή έδινε στους αγοραστές των αγροτεμαχίων τη δυνατότητα να διαθέσουν το μικρό αρχικό τους κεφάλαιο, το οποίο προερχόταν συνήθως είτε από εκποίηση αγροτικής γης είτε από αποταμίευση αγροτικού εισοδήματος στον τόπο προέλευσής τους.¹⁰

¹⁰ Μαρία Μαυρίδου (1987), *Η συγκυριακή ανάπτυξη μιας περιφερειακής συνοικίας, Νέα Λιόσια, Πολεοδομικές και κοινωνικές επιπτώσεις από την διαμόρφωση αστικής γαιοπροσόδου μέσω της αυθαίρετης εκτός σχεδίου δόμησης*,

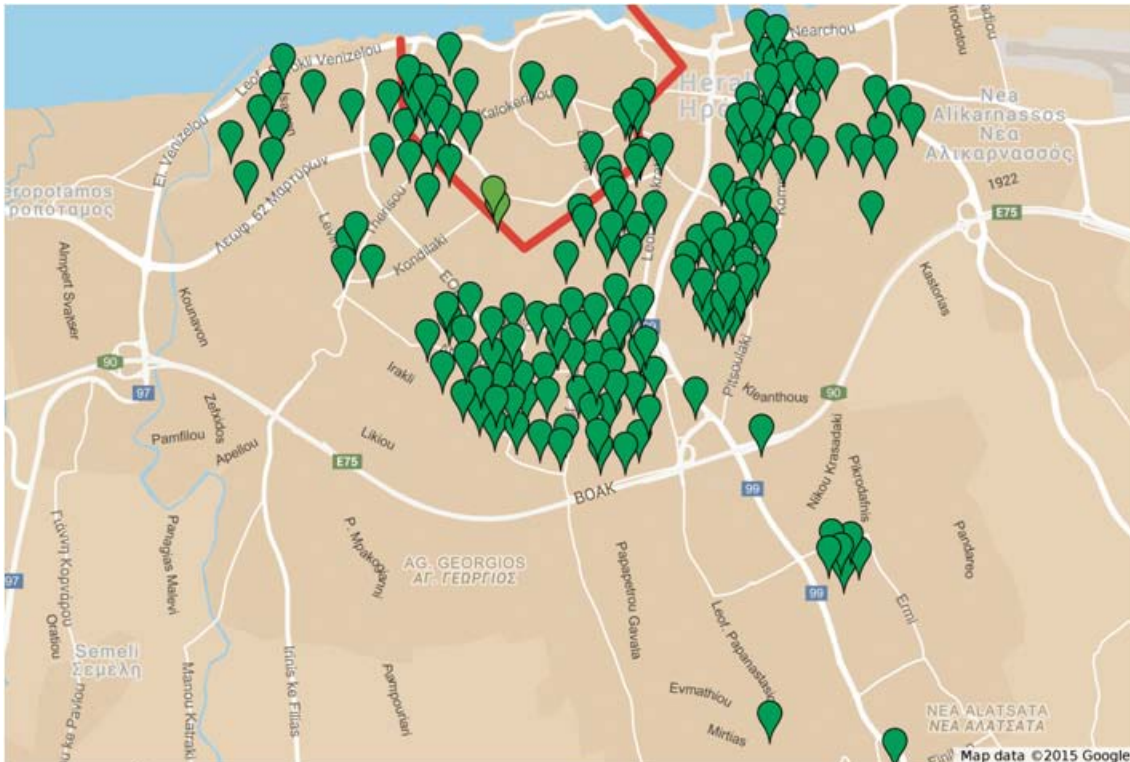

Εικ. 3. Κατοικίες (με κόκκινο χρώμα) και εμπορικά ακίνητα (με μπλε χρώμα) που έγιναν αντικείμενο αγοραπωλησιών κατά την περίοδο 1950-1959 (επεξεργασία Google maps).

Συνεπώς οι μετακινήσεις των κατοίκων που εκφράστηκαν με τις αγοραπωλησίες ακινήτων κατά την περίοδο 1945-1949 ήταν κυρίως ενδοαστικές, περιορίζονταν δηλαδή στο παλιό αστικό περιβάλλον του Ηρακλείου.

Κατά τη δεύτερη μεταπολεμική περίοδο, δηλαδή από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 έως τα τέλη της, η κατάσταση αυτή άρχισε σταδιακά να αλλάζει. Η αυξημένη τάση αγοράς κατοικιών στην εντός των τειχών πόλη, δηλαδή η άμεση επίλυση της στεγαστικής ανάγκης των κατοίκων άρχισε να μειώνεται. Στη δεύτερη μεταπολεμική περίοδο παρατηρείται αύξηση των αγοραπωλησιών οικοπέδων στην εκτός των τειχών περιοχή του Ηρακλείου, όπου υπήρχαν πολλά ελεύθερα οικοπέδα, σε αντίθεση με την εντός των τειχών πόλη, η οποία είχε αρχίσει να ασφυκτιά από την πυκνή δόμηση και την αύξηση του πληθυσμού που σημειωνόταν συνεχώς. Χαρακτηριστικό είναι ότι το 1951 ο πληθυσμός της πόλης ανερχόταν σε 55.353 κατοίκους από εκεί που το 1941 ήταν 42.557. Ανάλογη με την τάση για αγορά κατοικιών στην εντός των τειχών πόλη ήταν και η τάση για αγορά εμπορικών ακινήτων, φυσικά στο εσωτερικό των τειχών. Όπως υποχωρούσε η αγορά κατοικιών στο εσωτερικό των τειχών, έτσι μειώνονταν και οι αγορές εμπορικών ακινήτων.

Παράλληλα, κατά την ίδια περίοδο, εμφανίστηκε μια νέα τάση για αγορά οικοπέδων σε περιοχές αδόμητες εκτός των τειχών. Συγκεκριμένα από το 1950 και μετά άρχισαν να αυξάνονται

Εικ. 4. Οικόπεδα και αγροτεμάχια που έγιναν αντικείμενο αγοραπωλησιών κατά την περίοδο 1950-1960 (επεξεργασία Google maps).

οι αγοραπωλησίες οικοπέδων σε περιοχές που δεν ανήκαν στο ισχύον σχέδιο πόλης.¹¹ Τα ακίνητα χαρακτηρίζονται στα συμβόλαια της περιόδου 1950-1960 ως οικόπεδα, σε λιγότερες περιπτώσεις αγροτεμάχια.¹² Επιπλέον βρίσκονται διάσπαρτα ανάμεσα σε ελάχιστες κατοικίες –κυρίως εξοχικές– που υπήρχαν στις περιοχές που εκτεινόταν ακτινωτά γύρω από τα ενετικά τείχη.

Οι περιοχές που προσέλκυαν περισσότερο το ενδιαφέρον των αγοραστών ήταν η περιοχή του Μασταμπά (με τις επιμέρους τοποθεσίες, όπως Τσιρίτ Μειντάνι, Μασταμπά Χαλέπα και Θυμιά), η περιοχή του Ατσαλένιου, ο Άγιος Ιωάννης και η Θέρισος.

Η περιοχή Μασταμπάς αποτελεί την περιοχή με το μεγαλύτερο αγοραστικό ενδιαφέρον για την αγορά οικοπέδων. Στην περιοχή αυτή κάτοικοι της πόλης του Ηρακλείου διέθεταν από την εποχή του Μεσοπολέμου εξοχικά σπίτια, καθώς επίσης και αγροτική περιουσία.¹³ Τα οικόπεδα

¹¹ ΦΕΚ 488Α/31-10/3-11-1936.

¹² Στις περιπτώσεις των αγροτεμαχίων στα συμβόλαια αναφέρεται το είδος της καλλιέργειας ή των δέντρων που καλλιεργούνται στο συγκεκριμένο αγροτεμάχιο και τις περισσότερες φορές το μέγεθός τους είναι μεγαλύτερο των οικοπέδων στις περιπτώσεις στις οποίες τα συμβόλαια αναφέρουν τη μέτρηση.

¹³ Κάποια από αυτά τα εξοχικά σπίτια είχαν επιταχθεί για να εγκατασταθούν εκεί αγρότες, μικρασιάτες πρόσφυγες μετά τον ερχομό τους, επειδή καθυστερούσε η κατασκευή παραπηγμάτων για την εγκατάστασή τους (Κ. και Ν. Ανδριώτης [2000], «Η άφιξη και πρώτη εγκατάσταση των μικρασιατών προσφύγων στην πόλη του Ηρακλείου», *Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού συνεδρίου*, τ. Γ1, Ηράκλειο, ΕΚΙΜ, 22-23).

που απαντώνται στα συμβόλαια της περιόδου έχουν εμβαδόν από 200 τ.μ. και πάνω¹⁴ και οι αγοραστές των οικοπέδων ήταν κάτοικοι της πόλης του Ηρακλείου, οι οποίοι ήθελαν να επενδύσουν σε ακίνητη περιουσία σε νέες περιοχές εκτός των παλαιών αστικών ορίων του Ηρακλείου.

Στην περιοχή του Ατσαλένιου,¹⁵ η οποία ανήκε στην ευρύτερη περιοχή Τοπ Αλτί του Ηρακλείου κατοικούσαν αγρότες-πρόσφυγες της Μικράς Ασίας ήδη από το 1926, οπότε είχε ανεγερθεί εκεί αγροτικός προσφυγικός οικισμός με χρηματοδότηση της Επιτροπής Αποκαταστάσεων Προσφύγων. Στην περιοχή αυτή απαντώνται πολλές αγοραπωλησίες, οι οποίες αφορούσαν αποκλειστικά οικόπεδα και αγροτεμάχια. Στα συμβόλαια δεν αναφέρονται καθόλου κατοικίες και το μέγεθος των οικοπέδων. Στην περιοχή κυμαινόταν από 100 έως 200 τ.μ.¹⁶ Οι αγοραστές των οικοπέδων αυτών ήταν κυρίως επαγγελματίες και κάτοικοι της πόλεως του Ηρακλείου.

Ο Άγιος Ιωάννης κοντά στο καινούργιο νοσοκομείο, το Βενιζέλειο, το οποίο εγκαινιάστηκε το 1953, καθώς και στον δρόμο προς τον αρχαιολογικό χώρο της Κνωσού, προσέλκυσε το ενδιαφέρον πολλών αγοραστών οικοπέδων. Πιθανότατα η λειτουργία του νέου νοσοκομείου στην περιοχή να έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αναζήτηση οικοπέδων. Σαφείς ενδείξεις για τον ρόλο του νέου νοσοκομείου ως προς την αγορά οικοπέδων στην περιοχή του Αγίου Ιωάννη δεν υπάρχουν. Παρ' όλα αυτά η κίνηση πολλών κατοίκων προς το νέο νοσοκομείο πιθανότατα να τους έφερε σε επαφή με την περιοχή του Αγίου Ιωάννη που βρισκόταν βόρεια του νοσοκομείου. Επίσης, ο δρόμος που οδηγούσε από την πόλη του Ηρακλείου προς την περιοχή του Αγίου Ιωάννη και το νέο νοσοκομείο αποτελούσε μία από τις κύριες οδούς προς τις νότιες επαρχίες της Κρήτης και τα χωριά της. Πάντως στην περιοχή αυτή στα συμβόλαια αναφέρονται μόνο οικόπεδα (περίπου 200-300 τ.μ.) και λιγότερο αγροτεμάχια, που έφταναν μέχρι και μερικά στρέμματα.¹⁷ Οι αγοραστές και πάλι προέρχονταν από την πόλη του Ηρακλείου.

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1960, πιθανότατα και λόγω της διαμόρφωσης της νέας οδού¹⁸ που εκτεινόταν περιφερειακά των τειχών και ένωνε την πόλη με τα δυτικά προάστια της, πολλά οικόπεδα στην περιοχή Θέρισο¹⁹ έγιναν αντικείμενο αγοραπωλησιών. Ελάχιστα αγροτεμάχια αναφέρονται στη συγκεκριμένη περιοχή και τα οικόπεδα κυμαινόταν από 100-200 τ.μ.²⁰ Οι αγοραστές τους προέρχονταν πάλι από το Ηράκλειο. Προς τα τέλη της δεκαετίας 1950-1960 αναφέρονται επίσης λιγότερα οικόπεδα στον Συνοικισμό «Νέο Στάδιο»

¹⁴ Οι τιμές τους μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1950 κυμαίνονταν από 10.000-20.000 δραχμές έως και 10 εκατομμύρια δραχμές.

¹⁵ Το 1938 το Δημοτικό Συμβούλιο Ηρακλείου μετονόμασε τον συνοικισμό του Ατσαλένιου σε συνοικισμό Νέων Κλαζομενών από την αρχαία πόλη Κλαζομενές (Ευγενία Λαγουδάκη [2009], *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, Ηράκλειο, Δοκιμάκης, 171-172).

¹⁶ Οι τιμές στις οποίες αγόραζαν τα ακίνητα αυτά ξεκινούσαν από 5.000-10.000 δραχμές και έφταναν μέχρι και τις 30.000 δραχμές.

¹⁷ Η αξία τους ξεκινούσε από 10.000 δραχμές.

¹⁸ Πρόκειται για την οδό Ακαδημίας που άρχισε να δημιουργείται περιμετρικά στην εξωτερική πλευρά των τειχών με δυτική κατεύθυνση.

¹⁹ Ένα μόνο μέρος τη Θερίσου περιλαμβάνονταν στο σχέδιο του 1958.

²⁰ Οι τιμές τους ξεκινούσαν από τις 5.000 δραχμές και έφταναν τις 20.000.

ή Μπρούμη, ο οποίος συνόρευε με τη συνοικία Θέρισος και είχε πάρει το όνομά του από το Στάδιο Ελευθερίας, το οποίο διαμορφώθηκε εκείνη την περίοδο έξω από τη Χανιώπορτα. Τα οικοπέδα κυμαίνονταν από 100 έως 200 τ.μ.²¹

Οι περιοχές αυτές προς το τέλος της δεκαετίας του 1950, και συγκεκριμένα το 1958²² με το νέο ρυθμιστικό σχέδιο που θεσπίστηκε, προσαρτήθηκαν στο ήδη υπάρχον και μετατράπηκαν σε αστικές, καθώς τα οικοπέδα αυτά χαρακτηρίστηκαν πλέον ως οικοδομήσιμα. Παράλληλα, ο Δήμος ξεκίνησε έργα για τη βελτίωση των υποδομών και για την καλύτερη πρόσβαση στις περιοχές αυτές, γεγονός που βοήθησε να δημιουργηθούν καταλληλότερες προϋποθέσεις για τη μετατροπή τους σε συνοικίες. Έργα όπως η επισκευή των παλαιών δρόμων εκτός των τειχών και η διάνοιξη νέων στις νέες περιοχές ενδιαφέροντος των αγοραστών, έργα ύδρευσης και αποχέτευσης, αναβάθμισης του δικτύου ηλεκτροφωτισμού της πόλης εντός και εκτός των τειχών, έργα σύνδεσης και συγκοινωνίας των περιοχών εκτός των τειχών με την εντός των τειχών πόλη, καθώς και η δημιουργία σχολείων, βελτίωσαν σε μεγάλο βαθμό τις συνθήκες διαβίωσης στις νέες περιοχές.

Μετά το «άνοιγμα» της πόλης προς την εξωτερική πλευρά των τειχών της άρχισε να εμφανίζεται έντονη οικοδομική δραστηριότητα από τη δεκαετία του 1960 και μετά, οπότε το Ηράκλειο άρχισε να διαμορφώνει σταδιακά τη σημερινή του όψη.

Συνεπώς οι μεγάλες καταστροφές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου σε συνδυασμό με την αύξηση του πληθυσμού που ακολούθησε έδωσαν ώθηση αφενός στην κινητικότητα των κατοίκων αρχικά για την επίλυση του στεγαστικού προβλήματος και αφετέρου, σε δεύτερη φάση, στη μετακίνησή τους σε ένα νέο περιβάλλον. Αποτέλεσμα αυτών ήταν η αλλαγή του αστικού χώρου του Ηρακλείου, η διεύρυνση των αστικών ορίων του πέρα από τα τείχη που το οριοθετούσαν και ουσιαστικά η αστική διάχυση που παρατηρήθηκε τα επόμενα χρόνια και είναι ορατή ως τις μέρες μας.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελευθερία Ζέη (2005), *Χώρος και Φωτογραφία, Το Ηράκλειο από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Κρητική Πολιτεία*, Αθήνα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Πάνος Καζάκος, (2001) *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά: Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*, Αθήνα, Πατάκης.

Μανόλης Καρέλλης (2005), *Ιστορικά Σημειώματα για την Κρήτη, από την Επανάσταση του 1866 ως την Κατοχή (με ανατύπωση της εκθέσεως ωμοτήτων των Καζαντζάκη, Κακριδή, Καλιτσουνάκη)*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

Αμαλία Κωτσάκη (επιμ.) (2014), *Κρήτη 1913-2013, Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία μετά την Ένωση*, Χανιά, Πνευματικό Κέντρο Χανίων, ΣΑΔΑΣ-Πανελλήνια Ένωση Αρχιτεκτόνων / Τμήμα Χανίων.

Ευγενία Λαγουδάκη (2009), *Πρόσφυγες στο Ηράκλειο του Μεσοπολέμου*, Ηράκλειο, Δοκιμάκης.

²¹ Πωλούνταν περίπου από 30.000 έως 40.000 δραχμές.

²² ΦΕΚ 128Α, Βασιλικό Διάταγμα 15/23-8-1958, «Περί αναθεωρήσεως και επεκτάσεως του ρυμοτομικού σχεδίου Ηρακλείου Κρήτης και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτού».

- Αγγελική Λαΐου (1992), «Μετακινήσεις πληθυσμού στην ελληνική ύπαιθρο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου», Lars Baerentzen, Γιάννης Ιατρίδης και Ole Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, Αριστεά Παρίση (μτφρ.), Αθήνα, Ολκός.
- Παναγιώτης Λάμπρου (2012) «Πόλεις σε κρίση. Το Ηράκλειο στην κατοχική δίνη», *Μέρες του '43. Η καθημερινή ζωή στην κατοχική Κρήτη*, Πεπραγμένα Επιστημονικού Συμποσίου, Ηράκλειο, ΕΚΙΜ.
- William Hardy McNeill (1957), *Greece: American Aid in Action, 1947-1956*, New York, The 20th Century Fund.
- William Hardy McNeill (1978), *The Metamorphosis of Greece since World War II*, London, The University of Chicago Press.
- Ιωάννης Ε. Μαυρομαμάτης (1989), *Οικονομία της Κρήτης 1951-1981*, τ. Α΄, Ηράκλειο.
- Γιάννης Περτσελάκης (2000), «Ηράκλειο: Χάος με χάρη, Σκιαγράφιση όσων έγιναν, όσων γίνονται και όσων μέλει να γενούν στο Λαβύρινθο ενός πολεοδομικού οράματος», *Ο Μίτος της Αριάδνης*, Ηράκλειο, Μύστης.
- Γιώργος Σταθάκης (2004), *Το δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ, Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα.
- Λιάνα Σταρίδα (2013), *Υπήρχε μια πόλη ... Συνοικίες, Δρόμοι, Πλατείες του Μεγάλου Κάστρου*, Ηράκλειο, Ίτανος.
- Λιάνα Σταρίδα (2012), *Υπήρχε μια πόλη ... Το Μεγάλο Κάστρο, Η μετάλλαξη του Ηρακλείου στο πέρασμα των αιώνων*, Ηράκλειο, Ίτανος.
- Χρυσούλα Τζομπανάκη (1996), *Χάνδακας, Η πόλη και τα τείχη*, Ηράκλειο, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών και Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Ελένη Τζώρτζη-Μανουρά (1993), «Ρυθμιστικό Σχέδιο Ηρακλείου, πώς χτίστηκε το Ηράκλειο και με ποια νομοθετήματα αναπτύχθηκε και έγινε μια από τις μεγαλύτερες πόλεις της Ελλάδας», *Ταυ*, 16-17, 66-76.